

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Yunanlıların Millî Mücadele Döneminde Bursa'da İdare-i Muhtariye Kurma Girişimi

The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence

Celil Bozkurt¹ & Erdal Korkmaz²

¹ Düzce Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

² Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Öz

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusuna yenilen Yunanlıların Anadolu'da tutunamayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti, Anadolu'daki bazı şehirlerde muhtar idareler kurarak işgalini sürdürmek istedi. Bu hususta ilk olarak İzmir'de İyonya Devleti'nin kurulması kararlaştırıldı. Yunanlılar, İyonya Devleti'ne koşturularak Bursa merkezli bir muhtar devlet daha kurmak amacındaydı. Bu kapsamda, Bursa Belediyesi'nde bütün dini temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılarak, muhtariyetin şeklinin nasıl olacağı konuşuldu. Ardından Yunanlılar, Bursa'da muhtar devletin ilk valisi olarak Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey'i atadı. Daha sonra Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa, Gemlik ve Karacabey gibi Rum nüfusun olduğu ilçelerinde muhtariyet mitingleri düzenlendi. Yunanlıların muhtar devlet kurma çabaları, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zaferle son buldu. Bu çalışmada, Millî Mücadele döneminde Yunanlıların Bursa ve çevresinde muhtar bir idare kurmaya yönelik girişimleri ile bu süreçte yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır. Araştırma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı Arşivi ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nden temin edilen belgeler ile dönemi yansıtan tetkik eserler, hatıratlar ve süreli yayınlar temel alınarak yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, Yunanlıların askeri yöntemlerle elde tutamadıkları Bursa ve çevresini siyasi ve idari yollarla kontrol altına almayı hedeflediklerini; ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele sayesinde bu amacın gerçekleşemediğini ortaya koymaktadır.

Abstract

After their defeat by the Turkish army at the Battle of Sakarya, it became clear that the Greeks could no longer maintain control in Anatolia. In an attempt to preserve their presence, the Greek government sought to establish autonomous administrations in certain regions. The first such plan involved creating the Ionian State in İzmir. A parallel initiative aimed to establish an autonomous entity centered in Bursa. A meeting was held at Bursa Municipality with religious leaders to discuss the nature of this autonomy. Aziz Nuri Bey, Director of the Bursa Immigration Office, was appointed as the proposed autonomous state's first governor. Pro-autonomy rallies were organized in districts with significant Greek populations, such as Mustafa Kemal Paşa, Gemlik, and Karacabey. This study examines the Greek attempts to create an autonomous administration in Bursa during the Turkish War of Independence. It draws on archival documents from the Presidential State Archives and the Military History Directorate, as well as memoirs and periodicals of the period. The findings show that the Greeks aimed to control Bursa and its surroundings through political means after military failure. However, these efforts were ultimately thwarted by the victories of the Turkish National Movement under Mustafa Kemal Pasha's leadership.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele · Yunanlılar · İşgal · Bursa · Muhtariyet

Atıf | Citation: Bozkurt, Celil, Korkmaz, Erdal. "The Greek Attempt to Establish an Autonomous Administration in Bursa during the Turkish War of Independence." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 99–113. <https://doi.org/10.26650/YTA2025-1466899>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Bozkurt, C. & Korkmaz, E.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Celil Bozkurt c.bozkurt2000@hotmail.com

Keywords National Struggle • Greeks • Occupation • Bursa • Autonomy

Extended Summary

The Turkish Army dealt a heavy blow to the Greek forces in the Battle of Sakarya, which took place between August 23 and September 13, 1921. Following this decisive defeat, it became evident that the Greeks would no longer be able to maintain their presence in Anatolia. During this period, while the Greek occupation continued, local Greeks in Western Anatolia began mobilizing to establish an independent state with its own army. This political and military initiative came to be known as the “Smallassianism Movement.”

Initially, the royalist government of Greece opposed the activities of Anatolian Greeks seeking to establish such a state. The Greek authorities hoped that the British would pressure the Turkish side into accepting the Treaty of Sèvres, thereby securing Greek sovereignty over the territories outlined in the agreement. However, as France and Italy - two other members of the Entente - gradually shifted their policies in favor of the Turkish national movement, the Greek government reversed its stance and began supporting the Smallassianism Movement.

The Greek government entrusted the task of establishing what it called the “Ionian State” in Western Anatolia to Aristeidis Stergiadis, Greece’s Extraordinary Commissioner in İzmir. The decision was formally announced to the Turkish public through a declaration issued by Stergiadis on July 30, 1922. In this declaration, the Greek government proclaimed that the cities of İzmir and Bursa, along with the districts of Biga, Ezine, Bayramiç, and Ayvalık- regions with significant Greek populations - were to be part of the proposed Ionian State. However, this state-building initiative was short-lived: it collapsed with the entry of the Turkish army into İzmir under the command of Mustafa Kemal Pasha on September 9, 1922, marking the definitive end of the Greek occupation.

In parallel with the Ionian State project in İzmir, the Greek administration also sought to establish an autonomous administration centered in Bursa, the former capital of the Ottoman Empire. After the Turkish victory at the Battle of Sakarya, a group based in Istanbul formed the “Anatolian Association”. The association aimed to establish a provisional government in the Greek-occupied territories of Anatolia, with Bursa as its administrative center, and to conclude a peace and alliance treaty with the Greek government. The Anatolian Association later focused its efforts specifically on creating an autonomous regime in Bursa. The project was strongly supported by members of the Freedom and Entente (Accord) Party (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) and other individuals opposed to the Turkish national struggle.

To advance the autonomy initiative, it was decided to open a branch of the Anatolian Association in Bursa. All religious representatives of the city were invited to a meeting at the Bursa Municipality to draft the internal regulations of the branch and determine the proposed form of autonomy. The meeting was attended by 30 to 35 individuals, including Greeks, Armenians, Jews, and Muslims. At the conclusion of the meeting, a provisional committee of 14 members - representing various religious and ethnic communities - was elected. Although this committee prepared a draft charter, it was never formally adopted. The preparations for the autonomous administration were largely carried out by Armenian participants and Turkish collaborators.

As a symbolic gesture, the committee decided to send a letter of gratitude to British Prime Minister David Lloyd George for his support of the autonomy initiative. People were gathered in front of the municipality and compelled by the authorities to sign the thank-you letter. Aziz Nuri Bey, Director of Immigration for Bursa Province, was appointed as the governor of the so-called Mukhtar Administration established in Bursa.

To spread the idea of autonomy throughout Bursa, the supporters organized a public rally in front of the municipality. Greek Gendarmerie Commander Papaargiri, who aimed for a significant turnout, sent out a town crier to summon attendees. However, many of the city’s residents and shopkeepers were forcibly brought to the event by security forces. Only members of the Armenian and Greek communities actively participated. During the rally, İsmail Hakkı Bey, Director of Religious Endowments (Evkaf), gave a speech condemning the Turkish Grand National Assembly while praising the British and Greeks. At the end of the event, telegrams demanding autonomy were signed and sent to Izvol, the Greek Deputy High Commissioner, and the Greek Occupation Command in Bursa.

Following these events in Bursa, similar rallies were held in other Greek-populated districts such as Mustafa Kemal Paşa, Gemlik, and Karacabey. Telegrams produced at these rallies were likewise delivered to the Greek Occupation Command.

Bursa was ultimately liberated from nearly two years and two months of Greek occupation on September 11, 1922, by Şükrü Naili (Gökberk) Pasha, Commander of the 3rd Corps. After liberation, individuals involved in the mukhtarate initiative were brought before a military tribunal on February 22, 1923. They were charged with treason for their collaboration with the occupiers. Those who had fled with the retreating Greek army were sentenced to death in absentia. Others received prison sentences of varying lengths, while some were acquitted.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ni¹ müteakip Anadolu ve Trakya'da kritik sahaları işgale başladı.² İngiltere, işgal ameliyesinde Yunanlıları bir jandarma kuvveti olarak kullanmak istiyordu. Nitekim 1919'un başında toplanan Paris Barış Konferansı'nda daha önce gizli anlaşmalarla İtalya'ya bırakılan yerler, baskın bir diplomasiyle Yunanlılara devredildi.³ Yunanlılar, İngiltere hesabına Anadolu'yu elinde tutma görevini üstlenirken Batı Anadolu'daki tarihi emellerine de ulaşmış olacaktı. Bu suretle Yunan kuvvetleri, 15 Mayıs 1919'da İngiltere desteğinde İzmir'i işgal etti.⁴ Yunan işgali, kısa sürede tüm Batı Anadolu'ya yayıldı. Sakarya Savaşı öncesinde Kütahya ve Eskişehir'i ele geçiren Yunanlılar, Ankara yakınlarına kadar gelip TBMM'yi tehdit eder vaziyete geldi.⁵

Anadolu halkı, Yunan işgaline karşı ilk direnişini Kuva-yı Milliye denilen bölgesel savunma örgütlerini kurarak gerçekleştirdi. Ancak Kuva-yı Milliye, düzenli Yunan orduları karşısında başarılı olacak disiplin ve otoriteden yoksundu. Bundan dolayı TBMM Hükümeti, 8 Kasım 1920'de Kuva-yı Milliye'yi tasfiye ederek düzenli orduya geçti.⁶ Düzenli ordu, 1'inci ve 2'nci İnönü Muharebelerinde Yunan birliklerini geri püskürterek Anadolu'nun "makûs talihini" değiştirdi.⁷ Akabinde gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde cephesi yarılan Türk kuvvetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Sakarya Nehri'nin şarkına çekilerek, bölgede savunma vaziyeti aldı. 23 Ağustos 1921 ile 13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya Nehri civarında meydana gelen muharebede Türk kuvvetleri, düşman birliklerine ağır bir darbe vurdu.⁸

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun Anadolu'da tutunamayacağı açık bir şekilde görülmeye başladı. Hatta Yunanlıların elindeki toprakları koruyup koruyamayacağı dahi tartışmalı bir hale geldi. Bu ortamda savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi bunalım sebebiyle Batı Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin askeri malzeme ile donatılması sağlanamadı. Bu sırada Yunan birliklerinin iâşe ve ikmalî de tam olarak yapılamadı.⁹ İngilizlerin Yunan ordusuna olan güveni ve desteği azalırken, Fransa ve İtalya, TBMM ile antlaşma zemini aramaya başladı. Bu sırada telaşa kapılan Batı Anadolu Rumları, olası bir Türk zaferinden sonra Anadolu'da kalamayacaklarını değerlendirmeye başladı. Çünkü işgal günlerinde Yunan kuvvetleri ile yaptıkları işbirliği ve Türklere karşı uyguladıkları zulüm ve tecavüz, büyük bir tepkiyi de beraberinde getirmişti. Bu şartlar altında yerli Rumlar, Yunan işgalinin devam ettiği bir sırada Batı Anadolu'da bağımsız ve

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Satın Alınan Evrak (HSD), Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (AFT), 6/74; BOA, 2305/20; BOA, 2305/21.

² Kenan Özkan, "Doğu Trakya'da Milli Mücadele'nin Örgütleniş ve Yunan İşgali", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, ed. Erdal Korkmaz, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022, s. 71; Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Millî Mücadele'den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), C. 6, S. 10, 2020, s. 215-220.

³ Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, S. 71, 2020/1, s. 450-455; Lütfi Arslan, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, s. 1-5.

⁴ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı) ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu (K): 15, Gömlek (G): 1, Belge (B): 1.

⁵ Mehmet Fatih Baş, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk Ordusunun Sakarya Nehri Gerisine Çekilmesi", *Sakarya Melhame-i Kübrâsı (100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri/19-20 Ekim 2021)*, ed. Gültekin Yıldız, Mehmet Fatih Baş, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2022, s. 15-16.

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.01/01.18.13.

⁷ Necdet Aysal, "Türk İstiklal Harbi'nde İnönü Muharebeleri", *Savaş Tarihi*, ed. Erdal Korkmaz, Sadık Emre Karakuş, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2023, s. 490-500; Davud Kapucu, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, 2022, s. 76-89.

⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 97-120; Lütfi Arslan, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2023, s. 46.

⁹ Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, s. 101.

kendi ordusuna sahip bir devlet kurmak için harekete geçti. Yerli Rumların bu faaliyetine, “*Küçükasyacılık hareketi*” deniyordu.¹⁰

Yunanistan'ın kralcı yönetimi, Batı Anadolu Rumlarının bağımsız devlet kurma faaliyetlerine başlangıçta karşı çıktı. Çünkü “*Küçükasyacılık hareketi*”ni gerçekleştirmek üzere kurulan Amyna “*Ulusal Savunma*” örgütünü kuranlar Venizelosçu subaylardı. Örgütün ana hedefi, Venizelos'u yeniden işbaşına getirmektir.¹¹ Örgütün kurucuları arasında Rum Metropoliti Hrisostomos da bulunmaktaydı.¹² Yunanistan, İngilizlerin Türkleri Sevr Antlaşması'nı kabule zorlayacağını ve antlaşmanın kendine tanımladığı topraklarda hâkimiyet kuracağını ümit ediyordu. Ancak, İtilaf Devletleri'nin diğer ortakları Fransa ve İtalya'nın Türkler lehine değişen politikaları, Yunan hükümetini “*Küçükasyacılık hareketi*”ni desteklemeye yöneltti.¹³

Yunan Hükümeti, Elence adıyla “*İyonya Devleti*” adını verdikleri devletin kurulması görevini Yunanistan'ın İzmir'deki Olağanüstü Komiseri İstiridis (Steryadis)'e verdi.¹⁴ Yunan Başbakanı Protopapadakis başkanlığında 1922 yılı Temmuz ayında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla, İzmir'de otonom bir idare kurulması kararlaştırıldı.¹⁵ Bu karar, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da muhtar bir yönetim kurmak amacıyla olduğunu göstermekteydi.

Yunan Hükümeti'nin kararı, 30 Temmuz 1922'de Steryadis¹⁶ tarafından bir beyanname ile duyuruldu.¹⁷ Gazetelerde Türkçe ve Rumca lisanlarında yer alan beyanname; Batı Anadolu'daki halkların özgürlüğü için en geçerli yönetimin kendi kendine yetecek bir yönetim tarzı olduğu, barışsever çabanın, ekonomik ve fıkri tekâmülün bölge halkları için bir zorunluluk olduğu vurgulanıyordu.¹⁸

Beyannamenin ardından İzmir'de bir tören yapıldı. Bu törene Yunan Fevkalade Komiseri Steryadis, Hoca Hulusi Efendi, Karşıyaka Belediye Başkanı Ahmet Şükrü ve İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa iştirak etti. Bu tören sırasında İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, İslam ahalisi adına Steryadis'e teşekkürlerini iletti.¹⁹

Yunan Hükümeti, beyannamenin ardından İzmir ve Bursa şehirleriyle Biga, Ezine, Bayramiç, Ayvalık ve Bandırma gibi Rum nüfusun yoğunlukta bulunduğu kazalarda “*muhtariyet-i idare*” ilân etti.²⁰ Buralarda bulunan çoğunluğu Rum olmak üzere yerli halktan, “*muhtar idare*”den ve Yunan yönetiminden memnun olduğuna dair zorla imzalatılmış mektuplar toplandı. Ayrıca yeni düzende çalışmak istemeyen Osmanlı memurlarının görevine son verildi.²¹

¹⁰Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 247.

¹¹Alptekin Müderrisoğlu, “Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, Temmuz-Kasım 1993, s. 570.

¹²Nilüfer Erdem, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, s. 101.

¹³Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların...*, s. 248-249.

¹⁴Cengizhan Halaçlı, “Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti”, *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 11, 2022, s. 142-143.

¹⁵Semih Çınar, “Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları”, *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 13, (2023/ Yaz), s. 127-128.

¹⁶Steryadis, 1861 yılında Girit'in Kandiyö (İrakiyo) şehrinde doğmuştur. Babası yağ tüccarıdır. Paris'te hukuk öğrenimi görmüş ve İslam Hukuku uzmanı ünlü bir avukat olmuştur. 1917- 1919 yılları arasında Epir Valisi ve tüm işgal süresince İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nilüfer Erdem, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, s. 100.

¹⁷Konuya ilişkin beyanname Şark Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Akt. Zeki Arıkan, “İşgal Dönemi İzmir Basını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, 1988, s. 163; BOA, (Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 4718/353840.

¹⁸Beyannamenin gazetelerde yayımlanan Türkçe ve Rumca metinleri için bkz. BOA, BEO, 4718/353840, lef 2.

¹⁹Bülent Bakar, “Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlânı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 22, İstanbul, 2010, s. 147-149.

²⁰BOA, *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı*. (DH. KMS), 62/33, lef 3; BOA, *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı* (DH.İ.UM), 20-32/14-11, lef 1/1.

²¹BOA, BEO, 4718/353840, lef 1.

TBMM, Yunanlıların Anadolu'nun batısında muhtar bir devlet ilân etmesine tepki gösterdi. Bu kapsamda 31 Temmuz 1922'de Başvekil Rauf (Orbay) Bey tarafından Batı Cephesi'nde bulunan Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya bir mesaj gönderdi. Bu mesajda Rauf Bey, Yunanlıların muhtariyet ilânı ve diğer gelişmelere değinmiş ve olası hareket tarzının ne olması gerektiğini sormuştur.²² Başkomutan Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, Yunanlıların işgal altında tuttıkları bölgelerde muhtariyet ilân etmelerinin İngiltere'nin teşviki ile gerçekleştiğini, bu durumun protesto edilmesi gerektiğini, askeri tedbirlerin ise Ankara'ya dönüşünde kendisine iletileceğini belirtti.²³

Bu sırada 5 Ağustos 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti adına Hariciye Nazırı Müşir Ahmet İzzet Paşa tarafından, İtilaf Devletlerine yapılan başvuru ile Batı Anadolu'da muhtar idare kurulmasına yönelik süreçte tepki gösterildi. Konu hakkında İtilaf Devletlerine yapılan başvuruda, Yunan Hükümeti'nin Batı Anadolu'da ilân ettiği muhtar idareye karşı çıkıldı ve bölgede Türklerin hâkimiyet haklarının devam ettiği belirtildi.²⁴ Böylece alınan karar protesto edildi.

9 Ağustos 1922 tarihinde Anadolu'daki Millî Mücadele hareketi de Başvekil Rauf Bey aracılığı ile yayımladığı bir bildiri ile muhtariyet ilânına tepki gösterdi. Konuya ilişkin yayımlanan bildiride, Yunanlıların işgal altında tuttıkları Batı Anadolu'da ilân ettikleri muhtar idarenin hiçbir kanuni değeri olmadığı, bölgede yaşayan halkın Yunan yönetiminden kurtulmak istediği belirtildi. Ayrıca bildiride, İngiltere, İtalya ve Fransa Hükümetlerinin muhtariyet ilânına izin vermemesi gerektiği üzerinde duruldu.²⁵ İlgili karar, Millî Mücadele Hareketinin Anadolu topraklarını ayrılık kabul etmez bir bütün olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Yunan Hükümeti, Batı Anadolu'da kurmak istediği İyonya Devleti için 24 Ağustos 1922'de harekete geçti.²⁶ Ancak "*İyonya Devleti*", Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'i işgalden kurtarması ile son buldu.²⁷

Yunanlılar, İzmir'de "*İyonya Devleti*"ne koşturarak Osmanlı Devleti'nin eski başkenti Bursa'da da muhtariyet kurma çabası içerisine girdi. Bu kapsamda yerli işbirlikçi Anadolulular Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarınca yapılan faaliyetler, Bursa merkez olmak üzere Rum nüfusun yoğunlukta bulunduğu kazalarda icra edilmeye başlandı. Bursa'da yürütülen muhtariyet faaliyetleri, İzmir'deki "*İyonya Devleti*" teşebbüsleri kadar ilgi çekici boyutta oldu. Bu çalışmada, Yunanlıların Bursa'da kurmaya çalıştıkları muhtariyet idaresi ve bu bağlamda yerli işbirlikçilerin faaliyetleri konu edilecektir.

1. İşgal Altında Bursa

Yunanlılar, 8 Temmuz 1920 Perşembe günü saat 15.00 sularında hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan Bursa'yı işgal etti.²⁸ Akabinde, Miralay Çirolis kumandasında burada bir işgal komutanlığı kuruldu. Şehirde görev yapan Yunan yanlısı Türk memurların, görevlerine devam etmesine izin verildi.²⁹ Bu sırada Yunanlılar, Halife-Sultan adına geldikleri yönünde şehirde hâkim olan imajı koruma gayreti içinde oldu. İlgili dönemde Türk memurlar, şehir yönetiminde etkisiz olup, şehri bilfiil Yunan askeri idaresi yönetmeye başladı.³⁰

²²BCA, 030.10/204.392.16, lef 3.

²³BCA, 030.10/204.392.16, lef 2.

²⁴Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", s. 130.

²⁵Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlânı", s. 157.

²⁶Zeki Arkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", s. 163.

²⁷Cengizhan Halaçlı, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", s. 150.

²⁸ATASE Arşivi, İSH, K: 579, G: 8, B: 8-1.

²⁹Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55, C. 19, Mart 2003, s. 51-60.

³⁰Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2001, s. 92.

Yunan kuvvetleri, bir beyanname ilân ederek Bursa'da bulunan halkın elinde yer alan, askeri nitelik taşıyan silah vs. tüm malzemenin teslim edilmesini istedi.³¹ Böylece Yunanlılar, Bursa'da Kuva-yı Milliye yanlılarının muhtemel direnişini başlamadan bastırmak niyetindeydi. İşgal Komutanlığı, İstanbul Hükümeti'nin Bursa'ya vali atmasına kadar bu görevin Vilayet Mektupçusu Sadık Vıcdani Bey³² tarafından sürdürülmesine karar verdi. 10 Temmuz 1920'de göreve başlayan Sadık Vıcdani Bey, görevini 23 Ağustos 1920'ye kadar devam ettirdi. Bu tarihten itibaren görevi, Defterdar Kazım Bey üstlendi. İstanbul Hükümeti, Bursa Valiliği'ne 30 Ağustos 1920 tarihinde Üsküdar eski Mutasarrıfı Mehmed Ziver Bey'i atadı. Yunan yanlısı olmakla bilinen yeni vali, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin sadık adamlarındandı.³³

Bursa'nın işgalinden sonra şehirde bir işgal idaresi kuran Yunanlılar, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı memurlarla sıkı bir işbirliği içerisine girdi. Damat Ferit Paşa, şehirdeki Kuva-yı Millîye taraftarlarını sindirmiş ve kritik mevkilere kendi adamlarını yerleştirmişti. Bu sırada Damat Ferit Paşa, Kuva-yı Millîye'ye karşı saltanat idaresinin bir koruyucusu olarak gördüğü Yunan kuvvetleriyle işbirliğini, kaçınılmaz gördü. Bu kapsamda Bursa'ya gönderilen Mehmed Ziver Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin otoritesini kurmak amacıyla vilayete gönderilen bir görev adamıydı.³⁴ Mehmed Ziver Bey, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ve Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın lider kadrosuyla yakın temas halinde oldu. Mehmed Ziver Bey, 2 Eylül 1920 tarihinde Bursa'da saltanata bağlılık mitingini organize ederek toplanmasını sağladı. Yunan güdümünde yapılan bu mitingde, Bursa uleması tarafından saltanat ve hilafete tam bağlılık içeren bir beyanname hazırlandı. Beyannamede Kuva-yı Millîye, ülkede "katl-i nüfus, gasb ve garet" yapmakla suçlanıyordu.³⁵ Mehmed Ziver Bey, valiliği döneminde Bursa ve ilçelerde faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye kuvvetleriyle olan mücadelesini etkin şekilde sürdürdü. Bu dönemde, koyu bir İttihatçı aleyhtarı olarak bilinen Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'nin deşifre ettiği birçok Kuva-yı Milliye yanlısı vatansever hapsedildi. Mehmed Ziver Bey, Dâhiliye Nezaretine sunduğu 11 Ekim 1920 tarihli raporunda Bursa'dan TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya geçen Operatör Emin (Erkul) Bey, Osman Nuri (Özpay) Bey, Erzurumlu Salih Efendi, Şeyh Servet (Akdağ) Efendi, Celal (Bayar) Bey ve Muhittin Baha (Pars) Bey'in, Bursa'da bulunan mal varlığını tespit ederek el koyduğunu duyurdu.³⁶

Yunanlılar, Sakarya mağlubiyetinin ardından 1921 yılı Ekim ayında Alexander İzvolı'yu³⁷ Bursa'ya vali olarak atadı. Vali, kendisini ziyarete giden yerel yönetime gönderilme nedenini şöyle açıklıyordu:

³¹Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 1, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 383.

³²Sadık Vıcdani Bey, Temmuz 1880'de Kastamonu Vilâyeti İstinaf Mahkemesi'nde başkâtip olan babasının yanında kalem mülâzımı olarak çalışmaya başladı. İki yıl sonra aynı mahkemenin ceza dairesinde zabıt kâtipliği görevine tayin edildi. 1887'de Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi âza mülâzımına seçildi. Ertesi yıl Kastamonu Vilâyeti Mektupçuluk Kalemî'nde müsevvidliğe geçerek hayatı boyunca sürdürdüğü mektupçuluk görevine başladı. Mektupçuluk görevinin yanında 1894'te Kastamonu vilâyet gazetesinin başmuharrirliğine getirildi. Kastamonu'daki vilâyet mektupçuluğu ve vilâyet gazetesindeki görevi, Rumeli-Manastır vilâyetindeki Görice sancağı tahrirat müdürlüğüne tayiniyle 3 Mart 1897'de sona erdi. Mayıs 1900'de Kosova Vilâyeti İdare Meclisi başkâtibi oldu. Mayıs 1902'de Basra vilâyeti mektupçuluğuna tayin edildi. Ocak 1904'te yeniden Manastır vilâyet mektupçuluğuna gönderildi. Temmuz 1919'da Hudâvendigâr (Bursa) vilâyet mektupçuluğuna tayin edildi. Bursa'da vali vekilliği yaptı. Bursa işgal edilince görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. 7 Mart 1925'te yeni bir vazifeye tayinini istemesi üzerine Aydın'da Tasfiye Komisyonu üyeliğine gönderildi, bu görevden emekli oldu. 1934'te soyadı kanunu çıktıktan sonra aile lakapları olan Kayıkçıoğlu soyadını aldı. 22 Ekim 1939'da İstanbul'da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Sâdık Vıcdânî (1866-1939)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 401-402.

³³Mehmed Ziver Bey, Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde bulunan maarif müdürlüklerinde memur olarak çalışmıştır. Mehmed Ziver Bey, 1913 yılında Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa suikastında dâhil olduğu gerekçesi ile Sinop'a sürgün edilmiştir. Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu sırada 1919'da İla-yı Vatan Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Aynı yıl içinde İstanbul Hükümeti tarafından Üsküdar Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Bu görevi sırasında Anadolu'ya silah vs. kaçırılmasını engellemeye çalışmıştır. 22 Ağustos 1920'de Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Hudâvendigâr (Bursa) Valisi olarak atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşısı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 39, S. 107, 2023, s. 79-104.

³⁴Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşısı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", s. 90.

³⁵Celil Bozkurt, "Millî Mücadele'de Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, S. 103, 2021, s. 91-94.

³⁶Celil Bozkurt, "Millî Mücadele Karşısı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", s. 94.

³⁷*İntibah* gazetesi Alexander İzvolı'yu şöyle tarif ediyordu: "35 yaşlarında, nazik, iyimser, tıknazca ve Türk dilini çok iyi bilen..." Bkz. "Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

"Hükümetim tarafından Bursa'ya gönderilmemle buradaki bugünkü yönetim biçimi engellenmeyecektir. Vilayet kuruluştan eskiden olduğu gibi, Türk yasalarının uygulanmasına devam edecektir. Benim gönderilmemden amaç, vilayet idaresinin görevini yürütmede uygulayacağı güçlükleri ortadan kaldırmaya çalışmak ve kolaylık göstermektir. Her sınıf toplum üzerinde eşitlik ve adaletin tamamen uygulanması ile gerek Türkler ve gerek diğer azınlıklar hakkında eşit işlem yapılmasını denetlemek ve gözetlemekten ibarettir. Yalnız değişik azınlıklar arasında değil toplumdaki fırkalar arasında da iyi bir geçim ve uyuşmayı sağlamak olacaktır."³⁸

Alexander İzvolo, diğer gelme nedenlerini, vilayetin gelir ve giderlerini kontrol etmek ve Bursa halkı ile Yunan kuvvetleri arasında olan ilişkilerde kolaylığı sağlamak ve aracı olmak şeklinde belirtti. İzvolo ayrıca, Türk ordu birliklerinin ve vilayet yönetiminin eskiden olduğu gibi vazifesine devam edeceğini vurgulayarak kentin asayişinin sağlandığı sürece kendilerinin çıkarlarının korunacağını ve toplumun emirlerine itaat ve barış içinde yaşamak azminde olduğunu ifade etti.³⁹

Bursa Vilayet Basımevi Müdürü Hüseyin Enver Bey ile Alexander İzvolo arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşme, Alexander İzvolo'nun Bursa'ya gelişinin hemen akabinde icra edildi. Bu görüşmede, şehirde tutuklu ve suçlu bulunan şahısların, kendilerine dava vekili süsü veren bazı kişilerce dolandırıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Yunan Askeri Mahkemesi'ne bir başkan görevlendirildi. Ayrıca, haftada üç kez askeri mahkeme kurulmasına ve birikmiş dava dosyalarının sonuçlandırılmasına karar verildi.⁴⁰

Millî Mücadele'de Bursa, padişaha sarsılmaz bir şekilde bağlı olan Hilafetçiler ile işgali kabullenmeyen Kuva-yı Milliye taraftarları arasında bölünmüş durumdaydı. Yunan İşgal Komutanlığı'nın dokunulmazlığına sahip olan hilafetçiler, işgal günlerinde şehirde güçlü bir nüfuza ve ağırlığa sahipti. Bursa'nın işbirlikçi basını, Yunan kuvvetlerinin halifenin ordusu olduğunu, Bursa'da padişahın hakkını muhafaza etmek üzere bulunduğunu ve Yunanlıların tamamen iyi niyetle hareket ettiklerini topluma propaganda etmekteydi.⁴¹

Yunan işgal güçleri, işgalin ilk günlerinde Bursa halkına müsamahakâr davranıyor, adaletli ve tarafsız bir idare kurmuş gibi gözüküyordu. Fakat çok geçmeden şehre terör havası hâkim oldu. İşgal yönetimi, basın üzerinde ağır bir baskı kurarak Kuva-yı Milliye'ye destek veren gazeteleri ve sahiplerini sindirmeye başladı.⁴² Aynı dönemde başlangıçta olaylara sessiz kalan Rum ve Ermeni azınlıklar, şehirde ayaklanarak taşkınlıklara ve saldırılara neden oldu.⁴³ Bu sırada işgal güçleri, Mustafa Kemal Paşa'ya casusluk yaptığı gerekçesiyle Kuva-yı Milliye taraftarı Türklerin evlerini basmaya başladı. Yakalananlar, sözde yargılamadan sonra ya tutuklandı ya da şehir dışına bir yerlere sürgün edildi.⁴⁴

2. Bursa'da Muhtariyet Kurma Çabaları

Sakarya Savaşı'nda Türk zaferinin tescillenmesinden sonra İstanbul'da Anadoluîlular Cemiyeti adıyla bir dernek kuruldu. Derneğin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1921 yılı içinde olduğu düşünülmektedir.⁴⁵ Anadoluîlular Cemiyeti, Sivas eşrafından Halit ve Refiki imzalarıyla Tevfik Paşa Hükümeti zamanında Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuş, fakat Cemiyetin "*ecza-i memalik-i Osmaniye'den bir kıt'a-i mühimme ahalisinin aksam-ı saireden tefrikini mutazammın*" olması, 2. ve 3. maddeleriyle "*vezaiif-i ve*

³⁸"Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

³⁹"Üstün Yetkili Komiserle Görüşme", *İntibah*, 27 Ekim 1921.

⁴⁰"Yunan Komiserinin Doğru Bir Davranışı", *İntibah*, 12 Kasım 1921.

⁴¹Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa*, yay. haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 62.

⁴²Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa...*, s. 67-68.

⁴³Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal...*, s. 82.

⁴⁴Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa...*, s. 85-88.

⁴⁵Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II, Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 520-521.

muamelat-ı hükümete müdahaleye salahiyet bahşeden bir takım ahkâmı havi olması" nedeniyle kabul edilmemiştir. Anadolu'lular Cemiyeti'nin teşekkül amacı, kuruluş nizamnamesinde; devletin ve milletin maruz kaldığı felaketin ortadan kaldırılması, memlekette hukukun tesisi, hilafet ve saltanat nüfuzunun teyit ve idame edilmesi, Anadolu'nun ihya edilip, huzur ve ilerlemesinin sağlanması, ferdin ve toplumun refaha ermesi, eğitim, sanayi ve genel sağlığın takviyesi ile memleketin asra layık olması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca cemiyetin kuruluş amacı; izlenecek müspet bir siyaset ile barışın temin edilmesi ve Milletler Cemiyeti'ne iştirak olarak belirtilmiştir.⁴⁶

Bir araştırmada Anadolu'lular Cemiyeti'nin üyelerinin 37 kişiden oluştuğu, ismi geçen 9 kişinin İstanbul Grubu, kalan 28 kişinin ise Merzifon Grubu'nu oluşturduğu ifade edilmektedir. Aynı araştırmada, 31 kişiden oluşan Muavin Gruplar adı altında bir listeden bahis olunduğu ve bunların çoğunun Merzifon Amerikan Koleji'nde görev yapan öğretmen vasıflı Rum ve Ermeni gayrimüslim kişiler olduğu aktarılmıştır. İlgili araştırmada cemiyetin amacının öncelikle, Ankara Hükümeti'ne yakın Tevfık Paşa Hükümeti'ni düşürüp, yerine İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni getirmek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada cemiyetin, Bursa'da Ankara'daki hükümete muhalif, Batı Anadolu Hükümeti kurmak olduğu aktarılmıştır.⁴⁷ Başka bir araştırmada ise Anadolu'lular Cemiyeti üyelerinin; Osmanlı Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Büyükdere Belediye Başkanı Kemal Bey ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin bazı üyeleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca cemiyetin üyeleri arasında, İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak vazife yapan Boyacıyan Efendi ve Pera Yönetim Konseyi üyesi Leon Papazyan isimli iki Ermeni'nin de olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸

Anadolu'lular Cemiyeti, 9 Aralık 1921 günü İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis'e yazılı bir öneride bulundu. Öneri, özetle şunları içermektedir:

a. Yunanlıların elinde bulunan Anadolu coğrafyasında Bursa merkez olmak üzere padişah adına geçici bir idare oluşturulacak, bu sırada bölgede seçimler yapılmak suretiyle Anadolu'lular Cemiyeti'nin etkin olacağı bir meclisin kuruluşu sağlanacak,⁴⁹

b. Kemalistler yenilerek Anadolu bu şahsiyetlerden kurtulacak, fakat daha önce Bursa'da kurulan bu geçici idare ile Yunan yönetimi arasında bir ittifak ve barış antlaşması yapılacaktır,

c. Kemalistleri ortadan kaldırmak amacıyla lüzumlu ekonomik desteği karşılamak üzere, Yunanistan'ın işgal kuvvetleri başkumandanı bu yeni idarenin halktan vergi almasına ve yeni vergi koymasına müsaade edecek,

ç. Gönüllü bir "*Anadolu Sefer Ordusu*" meydana getirilecek, bu kuvvetin teçhiz edilmesinden Yunan başkomutanı mesul olacak, gerek görüldüğünde iyi Türkçe konuşan yeterli oranda Yunan zabiti bu kuvvete dâhil olacak,

d. Bahis konusu edilen bu tavsiyelerle alakalı hazırlıklar bitirildikten sonra geçici idare, Ankara'ya yakınlığı kesin olan Ahmet Tevfık Paşa Hükümetinin değiştirilmesini talep edecek,

e. Anadolu'nun değişik yerlerinde şubeleri bulunan Anadolu'lular Cemiyeti mensuplarının Bursa'ya taşın-

⁴⁶Bkz. BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 221/200.

⁴⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Asaf Özkan, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolu'lular Cemiyeti ve Anadolu-Osmanlı İhtilal Komitesi", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, s. 163-184.

⁴⁸Bkz. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 193-195.

⁴⁹Yunanlıların, genelde Batı Anadolu ve özelde ise Bursa olmak üzere kurmak istedikleri meclisler ve bu kapsamda oluşturulacak muhtar (özerk) idarelerle yönetimlerini, aynen Girit'in kayında olduğu gibi korumak istedikleri görülmektedir. Yunanlıların kıskırtması ile Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan Girit'te 1866 yılında isyan çıkmış, ardından ise Avrupalı Devletlerin müdahalesinin engellenmesi amacıyla 1878'de ilân edilen Halepa Fermanı ile burada muhtar bir idare kurulmuştur. Kurulan idarenin meclisinde aldığı karar ve Osmanlı Devleti'nin ikinci Meşrutiyet'in ilânı sırasında yaşadığı kaos ortamı, Girit'in Yunanistan'a bağlanmasına zemin hazırlamıştır. Girit örneği, Yunanlıların Batı Anadolu ile Bursa özelinde de aynı amaç doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir. Girit'te yaşanan gelişmeler için bkz. Hasan Ali Cengiz: "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, s. 74-89.

ması amacıyla Yunan Hükümeti bu derneğe, 100 bin lira verecek.⁵⁰

Aslında bu projenin mimarı, İngiltere'ydi. Londra'nın planına göre İstanbul, tıpkı Vatikan gibi, Müslümanların dini merkezi olacak, Bursa da kurulması düşünülen devletin başkenti olacaktı. Bunun sonucunda, Türk siyasi erkânının İstanbul'dan uzaklaştırılması sağlanmış olacaktı. Böylelikle İngiltere, İstanbul ve Boğazlara yerleşecek ve kutsal şehir haline getirdiği İstanbul aracılığıyla İslam dünyasını kontrol edebilecekti.⁵¹

Anadolulular Cemiyeti, bahsi geçen önerinin ardından, Bursa'da bir idare-i muhtariye (özerklik) kurma faaliyetlerine yoğunlaştı.⁵² Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ve Millî Mücadele karşıtı muhalifler, cemiyetin projesine güçlü destek veriyordu. Öncelikle, Anadolu-lular Cemiyeti'nin Bursa'da bir şubesinin açılmasına karar verildi. Muhtariyet taraftarları, şubenin dâhili nizamnamesini hazırlamak ve muhtariyetin şeklini belirlemek amacıyla Bursa'nın eşraf ve ekâbirini Su İdaresi binasında bir toplantıya davet etti. Davetiyeler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası fahri başkanı Fabrikatörzade Cemil Bey tarafından imza edildi. Binanın yetersizliği nedeniyle toplantı, Belediye binasında yapıldı. Toplantıya Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman unsurlardan oluşan 30-35 kişi katıldı.⁵³

Toplantıda, Yunanlıları ve muhtariyet fikrini öven, Kuva-yı Milliye'nin "zulüm ve şekavetini" eleştiren konuşmalar yapıldı. Yalnız içlerinde Yahudi Avukat Kemal Levi Efendi⁵⁴, diğerlerinin aksine olarak muhtariyete karşı temkinli, biraz da muhalif tavrıyla dikkat çekti. Kemal Levi Efendi konuşmasında: *"Muhtariyet, benim anladığıma göre müstakil addedilebilecek kadar vasi teşkilata malik bir nev-i hükümdür. Eğer muhtariyeti ilan ettiğimiz gün Yunan kuvvetleri buradan çekilecekse, mahkemelerden Osmanlı kavanini kaldırılabilecek ise, derhal bir memurin kadrosu ve mahalli bir asker teşkilatı yapılabilecek ise, ayrıca bir hükümet olduğumuzu anlatacak kendimize mahsus bir bayrağımız olacaksa, ben bu muhtariyetin manasını anlarım. Yoksa bunlar hükümsüz şeylerdir."*⁵⁵ diyordu.

Toplantı sonunda 14 kişilik geçici bir heyet seçildi. Heyet, aynı zamanda bir cemiyet hüviyetindeydi. Heyete dâhil edilen Kemal Levi Efendi, *"kabul etmiyorum"* diye bağırarak üyeliği reddetti. Toplantı tutanağını imzalamaya zorlandığında, *"katiyyen kabul etmiyorum"* imzasıyla şerh koydu. Bunun üzerine yerine Nesim Saban seçildi. Geçici heyette şu isimler bulunmaktaydı: "Cemil (Osman Efendi Oğlu), dava vekili Yordan, Feraizcizade Hamdi, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, dava vekili Zaharias, Âlim Hoca, Vilayet Matbaası Müdürü Enver, Kumaşçı Nikolaidis, İsmail Şükrü, Jozef Kohen, "kumarbaz" lakaplı Naci, Ağılıyan (Ermeni), Nesim Saban (Yahudi) ve Ertuğrul Uğuralp."⁵⁶ Bu sırada Anadolu-lular Cemiyeti'nin Bursa Şubesi kurulduğunda, dernek yönetiminde şu isimler bulunmaktaydı: *"Püskülsüz Mustafa, Cemal Kudret, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı, Vilayet Matbaası Müdürü Hüseyin Enver, Fabrikatör Osman Efendi zade Cemil ve kayınbiraderi Necip, Ebu Aslan lakaplı Ermeni asıllı Ağılıyan, tatar Feraizci Hamdi Hoca, Âlim Hoca ve arkadaşları..."*⁵⁷

Muhtariyet yanlıları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası binasında iki gün sonra yeniden toplandı. Bu sefer, yeni kurulan fırkaya uygun bir isim arandı. *"Rehber-i muhtariyet", "Muhibb-i muhtariyet", "Muhtariyet meclisi", "irşad-ı halk", "Muavenet-i muhtariye",* gibi isimler gündeme getirildi. Sonunda *"Uhuvvet-i vataniye"* adında

⁵⁰Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 556-557. Ayrıca bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 182, 184, 236.

⁵¹Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgalı...*, s. 99.

⁵²Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 294.

⁵³Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 723.

⁵⁴Kemal Levi hakkında çok kısıtlı bir bilgiye ulaşılabilmektedir. Bir araştırmada Kemal Levi'nin Hüdâvendigâr (Bursa) Barosu'na kayıtlı, Koza Han 112 numarada bulunan avukatlardan biri olduğu belirtilmektedir. Bkz. Tugay Aydın, "Türkiye'de Avukatlığın Tarihi ve İlk Kurulan Barolar Hakkında", *Adalet Dergisi*, S. 71, 2023, s. 503-526.

⁵⁵Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 724.

⁵⁶Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 723-724.

⁵⁷"Muhtariyet Müdahenesi", *Ertuğrul*, 12 Eylül 1922.

karar kılındı. Akabinde, fırkanın dâhili nizamnamesinin hazırlığına geçildi. Muhtelif cemiyet veya fırkaların programından alınan 10-15 maddelik bir taslak hazırlandı. Taslak, haftalarca görüşülmesine rağmen bir türlü resmîyete dökülemedi.⁵⁸

Belediyedeki toplantıdan sonra Museviler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası binasına bir daha gelmediler. Rumlar da seyrek olarak gelip gitmeye başladılar. Muhtariyet hazırlıklarını, büyük ölçüde Ermeniler ve işbirlikçi Türkler devam ettiriyordu. Sonunda, muhtariyet fikrine destek veren İngiltere Başbakanı Llyod George'a bir teşekkürname takdim edilmesine karar verildi. Bursa halkı, belediye önünde toplanarak teşekkürnameye imza atmaya zorlandı. Müftü Vekili İzzet, Vasıf Bey, Mısri Dergâhı Şeyhi ve öğretmen Erturan (Uğuralp) Efendi'den oluşan bir heyet, teşekkürnameyi Lyod George'a ulaştırmak üzere Yunanistan'ın Üstün Yetkili Komiser Vekili İzvol'o'ya takdim etti.⁵⁹

Bursa'da kurulan Muhtar idarenin valilik görevi, Bursa Vilayet Göçmen Müdürü Aziz Nuri Bey'e verildi.⁶⁰ Aziz Nuri, Vali Nafiz Bey'in 17 Nisan 1922'de sağlığının bozulması üzerine Yunanlılar adına vali vekilliği yapmaya başladı.⁶¹ Osmanlı Hükümeti'nin 17 Mayıs'ta Bursa'ya gönderdiği yeni valinin göreve başlaması, Yunan yönetimi tarafından engellendi. Böylelikle Aziz Nuri, vali vekilliği görevini 8 Eylül 1922'ye kadar sürdürdü. Türk ordusunun Bursa'yı istirdadı üzerine Yunanistan'a kaçan Aziz Nuri, sonradan 150'likler listesine alındı.⁶²

3. Muhtariyet Mitingleri

Muhtariyet projesinin diğer aşaması, muhtariyet idealini tüm Bursa halkına mal etmektir. Bu bağlamda bir muhtariyet mitinginin toplantısına karar verildi. Belediye Başkanı odasında yapılan toplantıya şehrin tüm dini temsilcileri davet edildi. Buradaki amaç, işgal güçlerine ve Türk kamuoyuna şehrin Müslim ve gayrimüslim ahalisiyle muhtariyet yanlısı olduğu izlenimini vermektir. Toplantıda oluşturulan miting düzenleme kurulunda şu isimler bulunmaktaydı:

- a. Müslüman cemaatinin temsilcileri; Püskülsüz Mustafa, Cemal Kudret, Evkaf Müdürü İsmail Hakkı ve Eczacı Mustafa,
- b. Ermeni cemaatinin temsilcileri; Diran Filibeliyan ve Tantosyan,
- c. Rum cemaatinin temsilcileri; Aristotel Zero, Dr. Terzioğlu, Hacı Yorgi ve Dr. Venediktos,
- ç. Yahudi cemaatinin temsilcileri; Nesim Saban ve Hayim Palaçi,⁶³

Miting yeri olarak Bursa Belediyesi'nin önündeki geniş alan seçildi. Katılımın kalabalık olmasını isteyen Yunan Jandarma Komutanı Papaargiri, şehirde tellal çıkartarak ahaliyi mitinge davet etti. Ayrıca, polis ve

⁵⁸Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 726.

⁵⁹Erturan Uğuralp'ın yayımlanmamış Millî Mücadele anıları için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 726.

⁶⁰Aziz Nuri Bey, Manastır'da Hapishane Müdürlüğü yapmıştır. 1908'de Meşrutiyet karşıtı olması hasebiyle, Anadolu'ya kaçarak, burada sahte isimlerle çobanlık yapmıştır. Ardından İstanbul'a dönüp, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır. İttihatçılar aleyhinde bulunmuştur. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa suikastında rolü olduğu gerekçesi ile Sinop'a sürgün edilmiştir. Sürgünde iken Mısır'a kaçmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında Kahire'de kalmış ve İtilaf güçleri ile işbirliğine gitmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'a gelip, İngilizler için çalışmaya başlamıştır. İngilizlerin isteği ile Bursa'ya gidip, onlar lehine propaganda yapmıştır. Millî Mücadele karşıtı eylem ve fiilleri ile ön plana çıkmıştır. Mart 1920'de Millî Kuvvetler tarafından tutuklanmış, mahkeme edilerek, idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak bir yolunu bularak Kütahya'dan kaçmayı başarmıştır. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali sonrasında, işgalci Yunan kumandanlar ile birlikte çalışmıştır. Yunan idaresi tarafından Muhacirin Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bursa'da Vali Vekili olarak görev yapmıştır. Bu sırada *Mücadele* ve *İntibah* gazetelerini çıkarmıştır. Türk İstiklâl Harbi'nin zafer ile sonuçlanmasının ardından, Yunan kuvvetleri ile birlikte Atina'ya giderek buraya yerleşmiştir. Bu sırada Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye tarafından, Yüzellilikler Listesi'ne alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil, Bozkurt, "Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler", 100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, ed. Gürsoy Şahin, C. 4, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2024, s. 1964-1983.

⁶¹Bkz. Şaduman Halıcı, "Yüzellilik Yeşilzâde Aziz Nuri'nin Yunan Kralı'na Sunduğu Mektup ve Sürgün Yılları", 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019, C. 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, s. 2291-2332.

⁶²Raif Kaplanoğlu, "Özerk Bursa Devleti'nin Kuruluşu", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S. 41, Güz 2013, s. 26; Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 209-210.

⁶³Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 558.

jandarma ekipleri, esnafı dükkânlarını kapatmaya zorlayarak kendilerini miting alanına sürükledi. Belediye binası önündeki toplantıya Millî Mücadele karşıtı zevattan; Vilâyet Evkâf Müdür Vekili İsmail Hakkı, Vilâyet Matbaa Müdürü Enver, Polis Müdür Vekili Kâzım Efendi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bazı temsilcileri katıldı. Miting, Rum Haralambo Efendi'nin muhtar idare kurulmasına yönelik beyannameyi deklare etmesi ile başladı. Evkaf Müdürü İsmail Hakkı Bey, kalabalığa TBMM'yi suçlayan fakat İngiliz ve Yunanlıları öven bir konuşma yaptı. Mitinge Ermeniler, Rumlar ve az sayıda Türk katıldı. Mitinge katılanlar; *"Kahrolsun Türkler"*, *"Yaşasın Muhtariyet"*, *"Yaşasın Konstantin"* nidaları attı. İsmail Hakkı Bey'den sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından Cemal Kadri Bey de bir konuşma yaparak muhtariyet idaresini övdü.⁶⁴ Mitingin sonunda, metinleri önceden hazırlanmış telgraflar halka imzalatılarak Yunanistan'ın olağanüstü yetkili Komiser Vekili izvalo ve kentteki Yunan İşgal Komutanlığı'na gönderildi.⁶⁵

Bursa'da düzenlenen mitingleri; Mustafa Kemal Paşa, Gemlik ve Karacabey gibi ilçelerde düzenlenen mitingler takip etti. Mustafa Kemal Paşa Belediyesi'nde, muhtemelen 1921 sonlarına doğru, Kaymakam Ağâh Efendi ve Belediye Başkanı Benli Halit Efendi'nin de hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Toplantıda, *"Biz Kirmastı halkı muhtariyet istiyoruz"* cümlesiyle başlayan bir bildiri, Rum okulunda Türkçe öğretmeni olan Rıfat (Altun) Bey'e okutturuldu. Bildiriyi okuyan Rıfat Altun, bu olayı anılarında şöyle anlatıyordu:

"Yunanlıların işgal etmesinden sonra Kirmastı'ya (Mustafa Kemal Paşa) Ermeni asıllı Ağâh adında bir kaymakam atanmış bulunuyordu. Bu kaymakamın da yardımıyla, yöredeki yerli Rumlar ve Çerkesler daha etkin bir örgütlenmeye girişmişlerdi. Bu arada, Anadolu Cemiyeti'nce başlatılan "muhtar devlet" kurma girişimlerinin, ilçenin Müslüman olsun veya olmasın çoğunluğu tarafından desteklendiğini göstermek amacıyla bir bildiri hazırlanmış ve mahalle muhtarlarına da imzalatılmıştı."⁶⁶

4. İdare-i Muhtariye Davası

Bursa, 2 yıl 2 ay ve 2 gün süren Yunan işgalinin ardından 11 Eylül 1922 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa tarafından kurtarıldı.⁶⁷ Kurtuluşun ardından Bursa'da muhtariyet kurma faaliyetlerine katılan şahıslar, 22 Şubat 1922'de Ankara'da teşkil edilen askeri mahkemede yargılandı. Ceza Hâkimi Macit Bey'in riyasetinde yapılan yargılamada, sanıkların suçu şöyle tarif edilmişti:

"Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin amal-i meşrua ve halaskarisine (meşru ve kurtarıcı emellerine) alenen isyan ve bu isyana ecza-yı vatandan olan Bursa ve havalisinin irtibatıyla, Yunan idaresine geçmesine bir mukaddime olmak üzere 'muhtariyet idare-i ilanı'nda Yunanlılarla bil-iştirak (ortaklaşa) tezahüratta bulunarak düşman-ı mülk ve memleket (mük ve vatan düşmanı) olan Yunanlılara manen ve maddeten müzaharette (yardım) bulunmak ve müteaddit defa bu hususta miting tertibiyle ittihad ettikleri mukarreratı (üzerinde birleşilen kararları) gazetelerde neşir ve ilan etmek ve ettirmek ve birçok ahaliye zulüm ve işkence haps-i tevkif ve nefi' (sürgün) ve tagriplerine (memleket dışına sürülme) de methaldar olmak suretiyle hıyanet-i vataniye cürmünü irtikap etmiş...."⁶⁸

Görüldüğü üzere muhtariyet yanlıları, *"hıyanet-i vataniye"* ile suçlanıyordu. Yargılama sonunda; Yunan ordusuyla birlikte kaçıp gitmek suretiyle yargılamada bulunmayan sanıklara gıyaben idam cezası verildi.

⁶⁴Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", s. 152.

⁶⁵Ertuğrul, 12 Eylül 1922.

⁶⁶Rıfat Altun'dan akt., Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 558-560.

⁶⁷BOA, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, K: 36118, G: 142612, S: 61; Yücel Öztürk, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, s. 398.

⁶⁸Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 730.

Feraizci Hamdi Efendi'nin üç yıl hapsine hükmedildi. Muallim Erturan (Uğuralp) Bey'in sorumlu olmadığına, Eski Vali Nafiz, Müftü Vekili İzzet, *Hakikat-Kardaş* Gazetesi sahibi Vasıf Necdet, Mısri Şeyhi Şemsettin, Dava Vekili Hasan Ferit, Kemal Levi, *İntibah* başyazarı Mümtaz Şükrü (Eğilmez), Karakadi Şeyhi Mehmet Ali, Musevi Cemaatinden Nesim Saban ve Hayim Palaçi efendilerin herhangi bir cezayı müeyyideye tabi tutulmamasına karar verildi.⁶⁹

Sonuç

Yunanlıların Anadolu'daki işgal politikası, Sakarya Savaşı'nda aldıkları mağlubiyetten sonra esaslı bir değişikliğe uğradı. Türk ordusuna mukavemet edemeyeceğini kavrayan Yunanlılar, “*Elen yurdu*” olarak gördükleri Batı Anadolu'yu ne olursa olsun elinde tutma stratejisine yöneldi. Bu bağlamda İngilizlerin desteğini alan Yunanlılar, İzmir ve Bursa gibi şehirlerle Biga, Ezine, Bayramiç ve Ayvalık gibi Rum nüfusun yoğunlukta olduğu kazalarda muhtar idareler ilân etti. Bu hususta Sevr Antlaşması'nın Batı Anadolu'da Yunanlılara bıraktığı topraklar, muhtar idarelerin egemenlik sınırı olarak kabul edildi. Yunanlılar, muhtariyet planlarını İzmir ve Bursa'da eş zamanlı olarak uygulamaya soktu. İzmir'de ilân edilen “*İyonya Devleti*”, kısa süre sonra Türk Ordusunun İzmir'e girmesiyle son buldu.

Millî Mücadele'de Bursa, saltanat ve Kuva-yı Milliye taraftarları arasında bölünmüş durumdaydı. Bölgenin Yunan işgaline girmesiyle birlikte, şehirde saltanat ve Hilafet taraftarlarının nüfuzu güçlendi. Buna paralel olarak, Mustafa Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye karşıtlığı arttı. İşgalci Yunanlıların, saltanatın hukukunu koruduğu yönündeki olumsuz propaganda şehirde ciddi kamuoyu buldu. Ayrıca Bursa ve bağlı kazaları, Rum nüfusun Anadolu'da yoğunlukta bulunduğu bölgelerden oluşuyordu. Bu yüzden Bursa'nın söz konusu durumunu istismar etmek isteyen Yunanlılar, Batı Anadolu'da düşündükleri muhtariyetin ikinci ayağını Bursa'da gerçekleştirmek istedi.

Bursa'da muhtariyet kurma planları, Anadolu'lular Cemiyeti'nin bir projesi olarak gündeme geldi. Proje, İngiltere ve Yunanistan tarafından desteklendi. Projenin amacı, Batı Anadolu'da Yunan işgal sahasında etkin olmak üzere Bursa merkezli bir muhtar idare kurmaktır. Bu devletin saltanata bağlı kalmakla birlikte, bağımsız bir orduya ve egemenliğini sürdüreceği mali kaynaklara sahip olması öngörülmektedir. Muhtariyet faaliyetleri, Yunan Olağanüstü Komiser Vekili sıfatıyla Alexander İzvolto liderliğinde yürütüldü. Bu ameliyede, yerli işbirlikçi Anadolu'lular Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları etkin bir şekilde kullanıldı.

Bursa'nın merkezinde ve Rum nüfusun yoğun olduğu Mustafa Kemal Paşa, Karacabey ve Gemlik gibi ilçelerde düzenlenen muhtariyet mitingleriyle, kamuoyuna muhtariyet projesinin bölge halkınca desteklendiği imajı verilmek istendi. Fakat muhtariyet fıkri pek inandırıcı olmadığından, Bursa ahalisinde yeterli taban bulamadı. Özellikle Yahudi unsurun, baskılara rağmen muhtariyet fikrine karşı çıkmaları dikkat çekici oldu. Gerek İzmir'de kurulan “*İyonya Devleti*” ve gerekse Bursa'da kurulmak istenen muhtariyet idaresi, Yunanlıların Anadolu coğrafyasındaki son çırpınıları olarak tarihe geçti.

Hakem Değerlendirmesi

Çıkar Çatışması

Finansal Destek

Dış bağımsız.

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review

Conflict of Interest

Grant Support

Externally peer-reviewed.

The authors have no conflict of interest to declare.

The authors declared that this study has received no financial support.

⁶⁹“Geçmiş Olsun”, *Yoldaş*, 23 Şubat 1339 (1923). Kararın tam metni için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 2..., s. 730-733.

Yazar Bilgileri
Author Details

Celil Bozkurt (Prof. Dr.)

¹ Düzce Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye
0000-0001-6103-1642 c.bozkurt2000@hotmail.com

Erdal Korkmaz (Dr. Öğr. Üyesi)

² Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
0000-0003-3260-9403

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri⁷⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

2. Süreli Yayınlar⁷¹

Ertuğrul

İntibah

Yoldaş

3. Araştırma Eserler

Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, C. 1-2, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Arıkan, Zeki, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, 1988, ss. 145-166.

Arslan, Lütfi, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, ss. 1-38.

Arslan, Lütfi, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2023, ss. 35-60.

Aydın, Tugay, "Türkiye'de Avukatlığın Tarihi ve İlk Kurulan Barolar Hakkında", *Adalet Dergisi*, S. 71, 2023, ss. 503-526.

Aysal, Necdet, "Türk İstiklal Harbi'nde İnönü Muharebeleri", *Savaş Tarihi*, ed. Erdal Korkmaz, Sadık Emre Karakuş, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2023, ss. 475-500.

Aysal, Necdet, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Millî Mücadele'den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), C. 6, S. 10, 2020, ss. 215-229.

Bakar, Bülent, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 22, İstanbul, 2010, ss. 127-166.

Baş, Mehmet Fatih, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk Ordusunun Sakarya Nehri Gerisine Çekilmesi", *Sakarya Melhame-i Kübrâsı (100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri/19-20 Ekim 2021)*, ed. Gültekin Yıldız, Mehmet Fatih Baş, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2022, ss. 3-19.

Bingöl, Sedat, *150'likler Meselesi*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bozkurt, Celil, "Millî Mücadele Karşıtı Bir Devlet Adamı: Mehmet Ziver Bey ve Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 39, S. 107, 2023, ss. 79-104.

Bozkurt, Celil, "Millî Mücadele'de Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, S. 103, 2021, ss. 77-104.

Bozkurt, Celil, "Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler", *100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi*, ed. Gürsoy Şahin, C. 4, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2024, ss. 1964-1983.

Budak, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, S. 71, 2020/1, ss. 445-472.

⁷⁰Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

⁷¹Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Cengiz, Hasan Ali, "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, ss. 74-89.
- Ceyhan, Semih, "Sâdık Vîcdânî (1866-1939)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, ss. 401-402.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul (1918-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çınar, Semih, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 13, (2023/Yaz), ss. 119-146.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü, *Millî Mücadele'de Bursa*, yay. haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.
- Erdem, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, Güz 2014, ss. 97-140.
- Halaçlı, Cengizhan, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", *Tarih ve Günce Dergisi*, S. 11, 2022, ss. 133-153.
- Halıcı, Şaduman, "Yüzellilik Yeşilizâde Aziz Nuri'nin Yunan Kralı'na Sunduğu Mektup ve Sürgün Yılları", 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019, C. 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 2291-2332.
- Kaplanoğlu, Raif, "Özerk Bursa Devleti'nin Kuruluşu", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S. 41, Güz 2013, ss. 20-30.
- Kapucu, Davud, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, 2022, ss. 73-98.
- Müderrişoğlu, Alptekin, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 27, Temmuz-Kasım 1993, ss. 569-579.
- Özkan, Asaf, "Millî Mücadele'nin Sonlarına Doğru İşbirlikçi İki Örgüt: Anadolulular Cemiyeti ve Anadolu-Osmanlı İhtilal Komitesi", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, ss. 163-184.
- Özkan, Kenan, "Doğu Trakya'da Millî Mücadele'nin Örgütlenişi ve Yunan İşgali", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, ed. Erdal Korkmaz, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022, ss. 71-145.
- Öztürk, Yücel, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 65, 2019, ss. 381-405.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- Sofuoğlu, Adnan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55, C. 19, Mart 2003, ss. 51-82.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler II, Mütareke Dönemi (1918-1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Yüceer, Saime, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2001.

